

ПАЧЫНАЛЬНІК БЕЛАРУСКАЙ АНАМАСТЫКІ ІВАН МАЦВЕЕНКА

Інфармацыю пра гэтага чалавека давялося збіраць літаральна па крупінках. Лёс быў не надта міласцівы да памяці пра Івана Кузьміча Мацвеенку. Яго імя амаль не згадваецца ў падручніках па мовазнаўстве і спецыялізаваных даведніках, а яго дысэртацыя па беларускай мове захоўваецца ў фондзе ананімна, без пазнак у каталогах.

Нарадзіўся Іван Мацвеенка 3 ліпеня 1900 г. у мястэчку Новы Быхаў Быхаўскага раёна. Праўда, гэтая дата хутчэй за ўсё ўмоўная – сам Іван Кузьміч у розны час у дакументах указваў то 1900, то 1899 год. У большасці аўтабіяграфій дзень і месяц нараджэння ён увогуле не падаваў. А ў выданні “Памяць: гісторыка-дакументальная хроніка Быхаўскага раёна” годам нараджэння вучонага памылкова называецца 1895 год [23].

Новы Быхаў у пачатку ХХ ст. быў цэнтрам воласці. У мястэчку налічвалася каля 340 дамоў, колькасць жыхароў перасягала 2 тысячы чалавек, працавала больш за 20 крам, была царква, дзве сінагогі і двухкласная царкоўнапрыходская школа [6, с. 281]. Бацька будучага вучонага ўсё жыццё пражыў у гэтым мястэчку, займаўся сельскай гаспадаркай, настаўнічаў. Падобна, што ён добра разумеў важнасць адукацыі, бо незадоўга да смерці ў 1911 г. настойваў, каб сын паступіў у Магілёўскае духоўнае вучылішча. Сям’я мела даволі вялікі зямельны надзел, але ён не мог пракарміць шасцярых чалавек. Духоўнае вучылішча з бясплатным навучаннем было ці не адзінай магчымасцю атрымаць адукацыю небагатым людзям.

Пасля смерці бацькі грошай у сям’і зусім не стала. Іван Мацвеенка не мог працягваць вучобу, а набытая ім духоўная адукацыя “давала толькі права быць царкоўным дзячком” [22, арк. 10]. Год ён адпрацаваў у Новым Быхаве чорнарабочым. Спачатку на лесопільні, адкуль быў звольнены за тое, што па недаглядзе парэзаў руку пілою [22, арк. 10], потым на будаўніцтве моста цераз Дняпро, але, малады па ўзросце, “быў прагнаны за маласільнасць” [4, арк. 5].

У 1916 г. Іван Мацвеенка вытрымаў экзамен на званне настаўніка пачатковай земскай школы і з верасня пачаў выкладаць у в. Іскань Быхаўскага раёна, а яшчэ праз год – у в. Істопкі.

Падчас наступлення нямецкіх войскаў малады настаўнік добраахвотна ўступіў у Першы быхаўскі атрад Чырвонай гвардыі, у складзе якога змагаўся з дывізіяй мяцежнага генерала Ю. Доўбара-Мусніцкага. Гэты атрад у красавіку

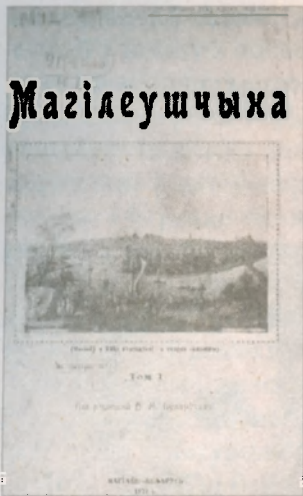
Іван Мацвеенка.

1918 г. стаў касцяком 152-га стралковага палка 17-й дывізіі Чырвонай арміі [4, арк. 4]. Да мая 1920 г. І. Мацвеенка быў чырвонаармейцам, потым старшыной, ад’ютантам штаба аб’яднаных атрадаў Мсціслаўскай групы, агітатарам, палковым бібліятэкарам, старшыней культпросветкамісіі палка, сакратаром камісара і намеснікам камісара палка. Змагаўся з атрадамі С. Пятлюры пад Сарнамі, Дубровіцай, Кастопалем (сучасная Ровенская вобласць Украіны), пазней ваяваў на Міншчыне і Полаччыне [4, арк. 4].

Неўладкаваны ваенны побыт, дрэннае харчаванне, адсутнасць аператыўнай медыцынскай дапамогі дрэнна адбіліся на здароўі І. Мацвеенкі – у 1920 г. захварэў на сухоты, яго дэмабілізавалі. Пасля нядоўгі час настаўнічаў у в. Адаменка недалёка ад Новага Быхава. У сакавіку 1921 г. маладога настаўніка накіравалі ў Смаленск на ваенна-інжынерныя курсы, але ў кастрычніку 1921 г. ён зноў дэмабілізаваўся праз хваробу.

З гэтага часу яго лёс быў непарыўна звязаны з адукацыяй. Іван Кузьміч працаваў выкладчыкам грамадазнаўства ў агульнаадукацыйнай Навабыхаўскай школе другой ступені (1921 – 1922) [2, арк. 2], у Рагачоўскім педтэхнікуме (1923 – 1924), загадваў партшколай у Магілёве (1924 – 1925), выкладаў грамадазнаўчыя дысцыпліны ў Магілёўскім педтэхнікуме (1925 – 1929), загадваў Мінскай школай прафсаюзнага руху (да верасня 1930 г.).

Тады ж у навуковых выданнях з’яўляюцца першыя публікацыі Івана Мацвеенкі. Так, у

Тытульная старонка
зборніка “Магілеўшчына”.
1927 г.

зборніку “Магілеўшчына”, падрыхтаваным акруговым краязнаўчым таварыствам, змешчаны яго артыкулы на гістарычна-краязнаўчую тэматыку [15; 17; 20]. Лінгвісты, гартаючы зборнік, несумненна, звернуць увагу на матэрыял пад назвай “Аб слоўнікавых асаблівасцях Магілеўшчыны”, аўтар якога – В. Гарбацэвіч, “сябра праўлення таварыства”. Даследчык абгрунтоўвае няслушнасьць поглядаў асобных “праціўнікаў беларусізацыі”, якія лічылі, што “сялянін Магілеўшчыны размаўляе па-расейску”. У артыкуле адзначаецца: “Самы звычайны, няглыбокі аналіз штодзённага жыцця магілеўца разьбівае гэты беспадстаўны аргумэнт і даводзіць нам, што ён, сялянін Магілеўшчыны, ня толькі размаўляе на сваёй роднай мове, а нават займаецца словатворчасцю; на канве агульна беларускай мовы вышывае дзеўныя ўзоры жывой мовы Магілеўшчыны” [7, с. 106]. У падмацаванне аўтар прыводзіць вялікі спіс некаторых дыялектных слоў, якія, на яго думку, “з цягам часу змогуць стаць аздобаю нашай літаратурнай мовы”: *архаўка* – вялка, *варэйка* – горшок, *вотрана* – ухвостье, *галацана* – беднота, *каўзель* – каток, *кіёўка* – кукуруза, *рудка* – топкое место, *унівіч* –

Фотаздымак старонкі са зборніка “Магілеўшчына”.
У другім радзе знізу чацвёрты справа – Іван Мацвеенка.

пропадаць зря, *шаламок* – ермолка і іншыя [8, с. 106 – 108].

Знаёмства з архіўнымі звесткамі дае падставы меркаваць, што за псеўданімам *В. Гарбацэвіч*, які стаяў пад названым артыкулам, хаваўся Іван Мацвеенка. На карысць гэтага сведчаць адразу некалькі аргументаў. Па-першае, іншых публікацый з подпісам *В. Гарбацэвіч* у 1920 – 1940-я гг. не было. Па-другое, у лістападзе 1926 г. адбылася Акруговая краязнаўчая канферэнцыя, якая зацвердзіла склад праўлення Магілеўскага акруговага таварыства краязнаўства ў колькасці 11 чалавек: І. Мацвяёнак (старшыня), У Венюкоў (намеснік старшыні), М. Ламака (сакратар), Авярбах, Б. Вокунь, В. Грушэцкі, А. Бычкоў, М. Ларычкаў, А. Ляшчынскі, К. Лаўрэнцаў, А. Галадкоўскі [11, с. 154]. Такім чынам, імя “сябра праўлення таварыства” *В. Гарбацэвіча* ў спісе адсутнічае, што дае падставы сумнявацца ў рэальнасці гэтай асобы. Па-трэцяе, у пераліку навуковых публікацый І. Мацвеенка ёсць артыкул “Слоўнікавыя асаблівасці магілеўскай гаворкі”, які быў надрукаваны менавіта ў 1927 г. [1].

Кніга “Памяць: гісторыка-дакументальная хроніка Быхаўскага раёна” падае інфармацыю, што Іван Кузьміч Мацвяёнак, “чырвоны партызан, чырвонаармеец 152-га палка 17-й дывізіі, член КПСС, пасля грамадзянскай вайны жыў і працаваў у Мінску, у часы культу асобы Сталіна быў рэпрэсаваны” [23]. Але ніякіх пацвярджэнняў гэтага ў архівах мы адшукаць не змаглі. Жыццёвы шлях Івана Кузьміча 1920 – 1950-х гадоў прасочваецца дастаткова поўна, без “белых плям” і супярэчнасцей. Меркаваць, што нехта *Мацвяёнак* і чырвонаармеец 152-га стралковага палка *І. Мацвеенка* – гэта розныя асобы, таксама не даводзіцца: менавіта форму прозвішча *Мацвяёнак* (побач з варыянтам *Матвяёнак* і крыптонімам *І. М.*) выкарыстоўваў Іван Кузьміч пры пазначэнні аўтарства сваіх першых публікацый [1; 8; 15 – 21]. Гэтую ж версію ўскосна пацвярджае і Ю. Васілеўскі – аўтар першых энцыклапедычных артыкулаў пра І. Мацвеенку [5, с. 229; 24, с. 98 – 99].

У 1929 – 1930 гг. Іван Мацвеенка экстрэнна здаў увесь курс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта па белсекцыі сацыяльна-гістарычнага аддзялення і атрымаў дыплом аб вышэйшай адукацыі. Пасля на працягу трох гадоў вучыўся ў аспірантуры пры Інстытуце філасофіі Беларускай акадэміі навук, а ў верасні 1933 г. стаў яе выпускніком [2, арк. 2 адв.]. Натуральна, што аспіранту трэба было думаць не толькі пра тэарэтычныя праблемы філасофіі, але і пра штодзённае існаванне, таму ён актыўна займаўся выкладчыцкай працай – працаваў у Будаўнічым інстытуце (1930 – 1931), Хіміка-тэхналагічным

інстытуце (1931 – 1932) і Тарфяным інстытуце (1932 – 1933).

Пасля заканчэння аспірантуры Іван Мацвеенка быў прызначаны загадчыкам вучэбнай часткі Беларускага інстытута масавай завочнай адукацыі. Верагодна, што калі б і далей ён займаўся грамадазнаўчымі навукамі, то вельмі хутка зрабіў бы кар’еру тыповага савецкага службіста, а філалогія страціла б некалькі арыгінальных і змястоўных даследаванняў.

Савецкую ўладу І. Мацвеенка прыняў для сябе яшчэ ў грамадзянскую вайну. Тады ж, на фронце, ён стаў членам партыі. Аднак адносіны партыі да Івана Кузьміча былі не такімі адназначнымі. Так, у 1926 г. ён атрымаў вымову “за кумаўство”, калі запрасіў на працу ў партшколу нейкага сваяка (да таго ж яшчэ і члена іншай партарганізацыі!). Праз тры гады была яшчэ адна вымова “па чыстцы” – за “непрыняцце мер па разгортванні крытыкі”. А ў канцы снежня 1934 г. Івана Мацвеенку ўвогуле выключылі з партыі “за ідэалагічныя памылкі ў выкладчыцкай працы”. Зразумела, што ў 1930-я гг. падобная фармулёўка не толькі значыла канец адміністрацыйнай, выкладчыцкай ды і любой іншай кар’еры, але і ставіла пад пагрозу само жыццё чалавека. Потым было аднаўленне Камісіяй партыйнага кантролю, пасля зноў выключэнне і зноў аднаўленне ў верасні 1939 г. Але факт застаецца фактам: педагог без партбілета выкладаць дыялектычны матэрыялізм не мог. Таму Іван Кузьміч уладкаваўся ў Мінскі педтэхнікум выкладчыкам рускай мовы і літаратуры, а паралельна працаваў на рабфаку пры Белдзяржуніверсітэце.

У верасні 1939 г. Іван Мацвеенка пераехаў у Магілёў і да пачатку вайны працаваў у Магілёўскім педінстытуце. Адміністрацыя інстытута ва ўмовах бесперапынных вымушаных кадравых чыстак імкнулася ўмацаваць установа супрацоўнікамі з вучонымі ступенямі і званнямі. Таму ў снежні 1940 г. у Вучоны савет БДУ паступіла дакладная запіска за подпісам намесніка дырэктара педінстытута Назаранкі, у якой адзначалася, што МагДПІ просіць прыняць да абароны дысертацыю ст. выкладчыка І. Мацвеенкі [2, арк. 8]. У працы, выкананай на сумежжы філасофіі і філалогіі, цэлы раздзел прысвячаўся разгляду вучэння пра паняцце ў кантэксце гісторыі мовы. Нягледзячы на тое, што раздзел дадаваўся “для канкрэтызацыі філасофскіх палажэнняў тэмы” [2, арк. 9 адв.], ёсць усе падставы меркаваць, што гэта было адно з першых даследаванняў па тэорыі мовы ў беларускай лінгвістыцы. Далейшы лёс дысертацыі невядомы; магчыма, тэкст працы загінуў у Мінску падчас чэрвеньскіх бамбёжак 1941 г.

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. **Архіў Алтайскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта.** – Асабовая справа І. К. Мацвеенкі.
2. **Архіў Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка.** – Воп. 1 лс. Адз. зах. 163.
3. **Архіў Горна-Алтайскага дзяржаўнага ўніверсітэта.** – Асабістая справа І. К. Мацвеенкі.
4. **Архіў Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта.** – Адз. зах. 27.
5. **Беларуская Энцыклапедыя** : у 18 т. – Мінск : БелЭн, 2000. – Т. 10. – 544 с.
6. **Гарады і вёскі Беларусі** : энцыклапедыя. – Мінск : БелЭн, 2008. – Т. 5, кн. 1 : Магілёўская вобласць. – 728 с.
7. **Гарбацэвіч, В.** Аб слоўнікавых асаблівасцях Магілёўшчыны / В. Гарбацэвіч // Магілёўшчына : непэрыядычны ворган Акруговага Таварыства Краязнаўства. – Магілёў : Саха і Молат, 1927. – С. 106 – 108.
8. **І. М. Нарысы з мінулага Магілёўшчыны** / І. М. // Магілёўшчына : непэрыядычны ворган Акруговага Таварыства Краязнаўства. – Магілёў : Саха і Молат, 1927. – С. 18 – 29.
9. **Крапіва, К.** Шкодная блытаніна ў пытаннях мовы / К. Крапіва // Звезда. – 1949. – 15 сак.
10. **Крапіва, К.** Шкодная блытаніна ў пытаннях мовы / К. Крапіва // Настаўніцкая газета. – 1949. – 17 сак.
11. **Ламака, М.** Вывучэнне Магілёўшчыны (кароткі гістарычны нарыс паводле матар’ялаў, зьмешчаных у часопісу “Наш край”) / М. Ламака // Магілёўшчына : непэрыядычны ворган Акруговага Таварыства Краязнаўства. – Магілёў : Саха і Молат, 1927. – С. 150 – 155.
12. **Мацвеенка, І.** Развіццё беларускай літаратурнай мовы за 30 год БССР / І. Мацвеенка // Савецкая школа. – 1948. – № 6 (ліст. – снеж.). – С. 37 – 51.
13. **Мацвеенка, І. К.** О корневом составе лексики восточнославянских языков / И. К. Мацвеенка // Ученые записки Горно-Алтайского государственного педагогического института. – Вып. III. – Т. I. – Горно-Алтайск : ГАГПИ, 1958. – С. 117 – 135.
14. **Мацвеенка, І. К.** Семантический и морфологический анализ белорусской топонимии : дис. ... канд. филол. наук / И. К. Мацвеенка. – Минск, 1947. – 126 л.
15. **Матвьяёнак.** Рэвалюцыя 1905 г. на Магілёўшчыне / Матвьяёнак // Савецкая краіна. – 1931. – № 3 (5). – С. 10 – 18.
16. **Матвьяёнак.** Шлях да Чырвонай арміі ў БССР / Матвьяёнак // Савецкая краіна. – 1931. – № 2 (4). – С. 17 – 23.
17. **Мацьвьяёнак, І. К.** Магілёўшчына як аб’ект краязнаўчага вывучэння / І. К. Мацьвьяёнак // Магілёўшчына : непэрыядычны ворган Акруговага Таварыства Краязнаўства. – Магілёў : Саха і Молат, 1927. – С. 144 – 149.
18. **Мацьвьяёнак, І. К.** Некаторыя краязнаўчыя тэмы Магілёўшчыны / І. К. Мацьвьяёнак // Наш край. – 1927. – № 3 (18). – С. 35 – 39.
19. **Мацьвьяёнак, І.** Напярэдадні Кастрычніка (старонкі з гісторыі сялянскага руху 1927 г. на Беларусі) / І. Мацьвьяёнак // Савецкая краіна. – 1931. – № 10 (12). – С. 8 – 22.
20. **Мацьвьяёнак, І.** Сялянскі рух на Магілёўшчыне ў 1905 годзе / І. Мацьвьяёнак // Магілёўшчына : непэрыядычны ворган Акруговага Таварыства Краязнаўства. – Магілёў : Саха і Молат, 1927. – С. 43 – 58.
21. **Мацьвьяёнак.** Рэвалюцыя 1905 года на Магілёўшчыне (канец) / Мацьвьяёнак // Савецкая краіна. – 1931. – № 4 (6). – С. 21 – 30.
22. **Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь.** – Ф. 205. Воп. 10. Адз. зах. 493.
23. **Памяць** : гісторыка-дакументальная хроніка Быхаўскага раёна. – Мінск : БелСЭ, 1990. – 576 с.
24. **Энцыклапедыя гісторыі Беларусі** : у 6 т. – Мінск : БелЭн, 1999. – Т. 5. – 592 с.

Дзмітрый ДЗЯТКО,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.